

Тема самоосвіти

Формування національних та загальнолюдських цінностей на уроках української мови та літератури

Чому віддати перевагу: навчанню чи вихованню? Що важливіше для молоді особистості в сучасному інформаційному ХХІ столітті? Знання чи висока духовність? Звичайно, не може бути однозначної відповіді, але все-таки відповіла б: виховання. Про це писав і Василь Сухомлинський: «Утвердити в кожній людині доброту, сердечність, чуйність, готовність надати допомогу, чутливість до всього живого і красивого – елементарна азбучна істина шкільного виховання, з цієї істини починається школа».

Виховання – головне, тому що це щоденне формування у дитини загальнолюдських цінностей. Без любові до Батьківщини, готовності примножувати її багатства, оберігати честь і славу, а за необхідності – віддати життя за її свободу і незалежність, людина не може бути громадянином.

Рідна мова – найважливіший засіб патріотичного виховання. Вона була і є важливою сферою впливу на національну свідомість молоді, ідентифікаційним кодом нації. Розуміння учнями процесу повернення до рідних коренів, витоків українства, національного самоствердження і саморозвитку вже є проявом патріотизму.

Ми живемо в час розквіту інформаційних технологій. З одного боку – це інтернет, з його невичерпними пізнавальними можливостями, з іншого – наша біда – так звані «комп'ютерні монстри» — стріляли, бродили – засилля насильницьких програм. Тільки можна уявити, хто виросте з дитини, мозок якої навіть вночі вбиває, ворогує, атакує.

На мій погляд, альтернатива цьому є. Це гуманна, добра література. Вчитель має повернути дитячі душі до книжок, на прикладах героїв показати їм загальнолюдські цінності, вчити дітей співвідносити себе з персонажами, вчитись у них доброти, чуйності, вірності, ввічливості...

На виховання кращих людських якостей наголошує і чинна Програма з української мови та літератури. Сьогодні, як ніколи, перед нами, педагогами, стоїть важливе завдання: виховувати у школярів доброту і любов до людини. Для цього ми повинні в системі навчально-виховної роботи сповна використовувати той багатющий матеріал, який несе в собі мистецтво слова. Саме українська мова та література і є носіями потужного заряду духовної енергії, здатні передавати загальнолюдські й національні цінності від покоління до покоління.

Значною проблемою сучасності є духовне спустошення, байдужість, брак любові, відсутності мрій і планів на майбутнє, марнування часу, безсоромне споживацтво. А людина, котра зруйнована зсередини, руйнує і світ. Криза особистості зумовлює політичну, екологічну, економічну й інші кризи суспільства, робить її тотальною. Василь Скуратівський у статті «Пам'ять родоводу» зазначав: «... проблема бездуховності складна й неоднозначна. Мусимо визнати, що в багатьох випадках завинили й самі. Десь-таки не довчили своїх дітей, у чомусь прогавили, не стали на захист духовних скарбниць».

Патріотичне виховання – складова частина національного світогляду і поведінки людини, її ставлення до рідної країни, всіх націй та народів.

Відданість Україні - невід'ємна ознака національно свідомого громадянина.

«Справжні герої – це ті, хто ставить перед собою великі та шляхетні завдання і бореться за них, не шкодуючи для цього ні сил, ні навіть життя», - зазначала український педагог Софія Русова. Ми часто задумуємося: що ж несе в собі слово «патріотизм», і тут же твердо собі відповідаємо:

- це і поважливе ставлення до історії своєї країни, свого народу, його традиції;

- це герої минулих часів – невмирущі зразки української нескореності, на яких виростали й виховувались нові покоління .

Упродовж усього періоду існування України народ боровся за волю та незалежність. І, на жаль, зараз ми переживаємо важкі часи, які дали нашій країні достатньо героїв. І кому, як не нам, варто зробити все, щоб справжніх патріотів не забули, а несли у своїх серцях пам'ять про них і передавали це нашим наступним поколінням.

Ми часто зустрічаємось з дуже непростими запитаннями:

-Чи потрібно говорити з дітьми про війну? Як сформулювати реальне бачення та ставлення до цих подій, що зараз відбуваються?

Переконана, що говорити з дітьми про війну життєво важливо, і таку розмову треба вести так, щоб їхні душі надовго запам'ятали ці події і дали змогу зрозуміти, що життя людини – це найцінніше, що їй даровано природою. Зустрічі з воїнами - визволителями, розповіді захисників допоможуть молодому поколінню зрозуміти цю цінність у мирні часи та берегти пам'ять про людей, які захищали свою країну, віддавали своє життя заради того, щоб збереглась наша нація, мова, культура, формувалась у молодого покоління громадянська мужність заради майбутнього України.

У щирих висловлюваннях учнів, їх розумінні сьогоденної ситуації в країні, їх роздумах у «Листі захиснику» відчувається гордість за тих, хто захищає їх спокій і мирне навчання. А це і є те джерельце національної гідності, з якого згодом розіллється велика ріка патріотизму, відданості і громадянської відповідальності.

Доля України залежить від тих, хто сьогодні сидить за шкільними партами, залежить від національної свідомості її громадян. Саме тому національно- патріотичне виховання повинне займати провідне місце в навчально – виховному процесі. Уроки української мови та літератури – прекрасне підґрунтя для цієї роботи.

У процесі роботи учитель шукає шляхи і засоби глибокого засвоєння програмового матеріалу та формування в учнів високої національної свідомості, акцентує увагу на краєзнавчому матеріалі як складової національного виховання школярів. Відомо, що патріотизм починається з любові до батьківської хати, до колискової, яку співала мама, до сім'ї, родини, до рідної мови і народної пісні. Саме це формує поняття «малої батьківщини». І тільки уже пізніше приходить усвідомлення себе як громадянина великої країни – України, гордості за її славне минуле і розуміння того, що треба навчатися, працювати для її майбутнього. Найголовніше завдання вчителя – це формування в школярів національної гідності і гордості за свою землю, народ, батьківщину, усвідомлення себе представниками державної нації, носіями незалежності і державності.

Отже, виховання національної самосвідомості на уроках мови і літератури сприяє збагаченню духовного світогляду школярів, формує усвідомлення особистістю себе як часточки українського народу з власною національною гідністю. Виховуючи в учнях любов до рідного краю, свого народу, своєї землі, ми формуємо гідне майбутнє нашого народу.

Очевидними стали сьогодні й деформація, спотворення світоглядних уявлень, стрімке знищення духовних орієнтирів. Внаслідок нього дилема «бути чи мати» вирішується на користь «мати», часто будь-якою ціною, за рахунок втрати совісті, честі, гідності, порядності, навіть вбивства. Тому, на мій погляд, немає актуальнішої проблеми для вчителя - словесника, як виховання морально здорової, відкритої для новизни і водночас високодуховної, моральної особистості.

Проблема людини була актуальною ще за часів Київської Русі. Ще у давньому епосі наголошується на загальнолюдських цінностях, основою яких є любов до Батьківщини і захист людської гідності. Яскравим прикладом цього є «Слово о полку Ігоревім», «Повість минулих літ». Процес вироблення цих цінностей знайшов відображення і в статутах Володимира Святославовича, Ярослава Володимировича, у «Повчанні дітям» Володимира

Мономаха. Так, знайомлячи школярів із зразками давньої української літератури, слід націлювати їх на те, що цінним потенціалом цих творів є неухильна спрямованість на духовне вдосконалення особистості, звичайно, на основі християнської моралі. Давня українська література – джерело становлення національної свідомості та духовного розвитку учнів.

Рішуче обстоював ідеї гуманізму, народності, добра Г.Сковорода. Він підніс і розвинув далі знамениту настанову «Пізнати самого себе», висунуту ще давньогрецькими філософами. Пізнати людині себе потрібно для того, щоб виявити свої здібності, закладені природою, усвідомити власні фізичні й розумові можливості. Це дасть змогу обрати «сродну працю» і працювати, щоб не лише забезпечити свої духовні й тілесні потреби, а й принести користь суспільству.

Однією з умов загального щастя філософ вважав доброзичливе становлення людини до людини, працьовитість, взаємоповагу, вірність у дружбі. Видатний мислитель пропагував чистоту помыслів, безкорисливість, потребу морального самовдосконалення.

Для мене, як учителя і як людини, найближчими є такі філософські погляди Г.Сковороди, тому у своїй педагогічній роботі використовую особистісно зорієнтоване навчання, яке в центр освітньої системи ставить особистість учня й забезпечує йому право на самотність, унікальність, індивідуальність. В основу цієї технології, вважаю, покладені погляди видатного філософа. Впровадження особистісно зорієнтованого навчання передбачає насамперед розвиток кожного конкретного учня.

Підтримка певного психологічного настрою на уроках – запорука того, що атмосфера добра, гуманності буде глибоко проникати в душу дитини, відкладатись у підсвідомості, формувати її погляди й мотивувати вчинки. Але саме українська література є одним із найпотужніших засобів у формуванні національної свідомості, високих ідеалів добра, почуття гуманності та патріотизму. Адже всім відомий вислів, що найкраще виховує людину життя. Літературні твори – то і є життя. На їх основі й реалізую свою проблемну тему.

У процесі вивчення української літератури створюю певні психологічні передумови, що виявляються в здатності учня заглиблюватися в себе, подумки ставити себе на місце літературного героя, аналізувати та пояснювати поведінку в різних конфліктних ситуаціях, створювати відносно стійкий образ «Я». Саме література як вид мистецтва підсилює моральні переживання, вона є важливим фактором формування моральної культури учня.

На основі власного педагогічного досвіду вважаю, що позитивними умовами виховання особистості є:

- застосування різних видів нетрадиційних форм вивчення української літератури (проектів, дискусій, диспутів, усних журналів, конференцій, конкурсів, вікторин).
- залучення учнів до ситуації самостійного вибору загальнолюдських моральних цінностей у процесі навчання (застосування елементів літературного пошуку, створення проблемних ситуацій у процесі навчання).
- використання народознавчого матеріалу, забезпечення єдності національних і загальнолюдських моральних цінностей, посилення морально - естетичних функцій слова.

Через позитивні душевні якості на основі засвоєння цих та інших загальнолюдських цінностей, літературних знань та очищення і звільнення від егоїзму, себелюбства, агресивності, пристрастей, поганих звичок, негативних руйнуючих думок учні створюють власну систему цінностей. Вони усвідомлюють активну життєву позицію, гуманізм, творче мислення, активний спосіб життя і встановлення міжособистісних взаємин.

Що стосується методів формування загальнолюдських моральних цінностей, то на уроках використовую:

- метод активного навчання, що сприяє розвитку навичок критичного мислення й аналізу, спричиняє зміну усталених загальнолюдських цінностей;

- метод бесіди, що зачіпає почуття учнів, сприяє формуванню чітких моральних переконань, які потім стануть мотивами їхньої поведінки;

- метод сугестії, при якому виявляється вплив загальної думки, поглядів почуттів, виражених у традиціях народної моралі.

Українська література дає багато прикладів справжньої дружби, кохання, які окрилюють учнівську молодь, збагачують життя юнаків і дівчат, облагороджують їхню поведінку. «Приміряння» до образів літературних героїв розкриває погляди учнів на моральні якості персонажів, бажання в чомусь досягти їх рівня. Виходячи з цього, неодноразово переконувалася, що саме спільний підхід до засвоєння моральних якостей має непересічне значення у формуванні загальнолюдських цінностей.

У своїй роботі, крім інтерактивних методів, використовую всім відомі евристичний та дослідницький. Вони розкривають критичну думку учнів, учать самостійно здобувати знання. Одним із найпоширеніших та найдавніших методів аналізу художнього твору є евристична бесіда.

Для ефективного застосування методу бесіди на уроці необхідне створення таких умов, які дають можливість учням бути активними учасниками процесу пізнання. Запитання під час бесіди слід формулювати так, щоб вони активізували розумову діяльність учнів, створювали проблемні ситуації, направляли думку на обґрунтування відповіді, наштовхували на порівняння сучасного їм світу.

Пропоную один із прийомів евристичної бесіди. Коли семикласники виписали із повісті Івана Франка „Захар Беркут” рядки, що свідчать про ставлення героїв повісті до основних цінностей свого життя, у класі проводжу таку рольову гру, яку називаю „Крісло відвертості”. Один із учнів (за бажанням учня) сідає на стілець з написом „Крісло відвертості” перед класом. Діти по черзі зачитують короткі фрази героїв повісті:

— «.. життя – дорога річ, і за ніякі скарби його не купити». (Тугар Вовк – Максимові Беркуту)

— «Життя в неволі нічого не варте, краще смерть!» (Максим Беркут)

— «Зраджуючи свій народ, ведучи монголів через гори... Ні, краще вмерти, ніж так заробляти на вільність!» (Максим Беркут)

— «...Погинемо без бою, без слави, мов коти, кинені у ставок!» (Бурунда)

— «Беркути додержують слова навіть ворогові і зрадникові...»

Той, хто сидить на „Кріслі відвертості” коментує ці цитати й підтверджує, аргументує, наводить приклади із сучасного життя. („Я вважаю, що Тугар Вовк має рацію, коли говорить, що життя – дорога річ. Але коли доля цілого народу залежить від твого вибору, то я б вчинив так, як Максим...”).

Українська мова як навчальний предмет несе надзвичайно високу пізнавальну цінність: прищеплення почуття любові до рідної мови, осмислення загальнолюдських цінностей, виховання особистості з високим почуттям патріотизму. Для досягнення цих цілей на уроках української мови використовую матеріал підручників, різноманітні тексти та дидактичний матеріал: вправи, диктанти, твори та ін.

Основна вимога: правильний підбір дидактичного матеріалу. У процесі проведення навчальних диктантів, переказів пропоную учням визначити основну думку тексту, акцентувати увагу на тих думках, почуттях, які формують патріотизм і громадянськість.

Розумінню ментальності рідного народу, вихованню поваги до його мудрості, спостережливості, дотепності сприяє збагачення учнівського словника витвореними попередніми поколіннями колоритними фразеологічними одиницями.

Учні добре сприймають і легко запам'ятовують народні прислів'я патріотичного змісту: «Без Батьківщини нещасна людина», «Вітчизни не діліть, краще землю захистіть»,

«Краще загину, ніж зраджу Батьківщину», «Коли хата горить, хазяї не сваряться», «Нема без кореня рослини, а людей без Батьківщини».

Особливий вплив мають на учнів козацькі прислів'я, які увиразнюють особливості національного характеру українців: «Козача потилиця ворогам не хилиться», «У бою козак береже не життя, а честь», «Не журися, козаче, нехай ворог плаче!» «Козацькому роду нема переводу». «Береженого Бог береже, а козака шабля стереже».

Використовуючи прислів'я як дидактичний матеріал, звертаю увагу на такі риси українців, як волелюбність (нескореність, незалежність, самостійність), честолубство (прагнення до самовиявлення, наполегливість, цілеспрямованість), оптимізм (упевненість у своїх силах, переконаність у незборимості народу, життєрадісність, веселість, почуття гумору).

Уроки словесності допомагають учням через рідне слово пізнати себе у своїй природній індивідуальності, усвідомити мову в цілості буття народу, його національної природи, розвинути відчуття особистісної відповідальності за рідну мову й усвідомлення своєї причетності до того, що відбувається з нею, до процесів її розвитку. Осмислення яскравих у мовному й смисловому відношенні текстів дозволяє разом з вивченням мовних одиниць впливати на свідомість учнів, їх поведінку, формувати переконання.

Вироблення в учнів комунікативних умінь і навичок, засвоєння ними основних теоретичних відомостей з предмета, формування вміння користуватися всіма багатствами мовних і мовленнєвих засобів, засвоєння норм української літературної мови, вироблення міцних орфографічних та пунктуаційних навичок – усе це найважливіші завдання вивчення рідної мови. Грамотне письмо набуває особливої актуальності в умовах незалежності, відродження української духовності, культури. Тому необхідно практикувати написання словникових диктантів, орфографічних хвилинок, пропоную учням удома виготовити картки з пропущеними орфограмами у словах, написання яких уже опрацьовано.

На уроки підбираю такі народознавчі тексти, які мають глибокі виховні можливості, свідчать про багатогранне життя українців, їх героїзм, високі моральні якості, працелюбність, гостроту спостережень і дотепність, поетичність у поглядах на природу.

Наприклад, завдання:

Прочитайте текст. Що нового ви дізналися про козаків?

Списуючи, вставте пропущені букви. Поясніть їх правопис. Підкресліть у реченнях вставні слова, поясніть розділові знаки.

Озбро...ні люди з України оборонялися від татар, не раз самі гинули в битві, але часто й побивали татар і відб...рали від них їхні табуни, а здобич ділили між собою.

Ці люди наз...валися "к...заки", - може, від татарс...кого слова "кайзак", що значить "віл...ний ч...ловік", "бе...страшний вояк". А що к...заки жили за порогами Дніпра, то їх названо запоро...цями. (За кн. А. Лотоцького "Історія України для дітей").

Для написання учнями творів потрібно добирати такі теми, які порушували б злободенні проблеми, давали можливість школярам висловлювати власне бачення світу, утвердити своє «я». А таких проблем у молоді безліч. Розкриваючи такі теми, як: «Твори добро, бо ти – Людина!», «Чи потрібне нам милосердя?», учні роблять висновок: «Якою скромною не була б добра справа, вона залишає позитивний слід у душі».

Під час вивчення твору І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» та перегляду однойменного фільму, учні роблять висновок, яка ж насправді роль сім'ї в житті людини. Намагаємося розглядати проблеми, порушені письменниками у творах, пов'язувати їх із сьогоденням, доводимо, чи є вони актуальними й сьогодні.

Кожна людина повинна бути носієм тих загальнолюдських цінностей, що були належно визнані ще нашими предками: честі, порядності, любові, милосердя, правди, справедливості, поваги, співчуття й усього того, що зветься духовними скарбами людства. Очистити ці замулені джерела гуманізму в усі складні для України часи допомагало художнє слово, перш за все, воно лунало з уст не лише письменників, а й свідомого

національної гідності вчительства, найтісніше пов'язаного зі світом дитинства та юності. Прислів'я говорить: «Багатий не той, хто багато має, а той, хто не відчуває потреби мати більше, ніж має». Не відчувати потреби в надмірностях матеріальних може лише духовно багата людина, що звикла цінувати понад усе не тілесні, а інтелектуально-духовні потреби в освіті, культурі, моралі. Тому одним з основних завдань сучасного уроку словесності, на мою думку, є духовне відродження суспільства, яке має ґрунтуватися на уважному вивченні та засвоєнні учнями принципів гуманістичної моралі й етики, що з часів прийняття християнства й донині не втратили в усьому цивілізованому світі першорядної ваги.

На уроках української літератури використовую такі форми роботи при вивченні художніх творів, акцентуючи увагу на етнографічних традиціях:

- інсценування уривків;
- підготовка повідомлень, рефератів.
- екскурси в минуле;
- створення презентацій та проєктів;;
- уроки-конкурси народних пісень;
- складання кросвордів, тестів, вікторин з метою визначення кращого знавця усної народної творчості.

Кожен твір української літератури дає нам багатющий матеріал для реалізації національного виховання. Звісно, що кожний урок – це урок виховання патріотизму, людяності, доброзичливості, милосердя, любові до батьків, родини, але особливо хочеться виділити ті твори (для учнів середньої ланки), у яких найбільше розкрита проблема виховання загальнолюдських цінностей (В.Винниченко «Федько-халамидник» — виховує усвідомлення найважливіших цінностей моралі та етики, прагнення до добра й справедливості, чесності та порядності; С.Чернілевський «Теплота родинного інтиму» — виховання любові до рідного дому, батьків, почуття відповідальності за них тощо).

Сучасна літературна освіта зорієнтована на вивчення літератури як мистецтва і як образного вираження духовного життя народу, а програма з літератури є часткою культури нації.

Формування загальнолюдських та патріотичних цінностей на уроках української мови та літератури в Новій українській школі (НУШ) відбувається через комплексний підхід, спрямований на розвиток особистості учня як громадянина та патріота своєї країни. Це досягається через вивчення творів української літератури, які відображають національну ідентичність, історичний досвід та загальнолюдські цінності, а також через використання сучасних методик, що сприяють активній участі учнів у навчальному процесі та формуванню критичного мислення.

Основні напрямки роботи:

- Формування національної свідомості.
Вивчення творів української літератури, які відображають історію, культуру, традиції та звичаї українського народу, сприяє вихованню почуття гордості за свою країну та народ.
- Розвиток мовленнєвої культури.
Оволодіння українською мовою як засобом вираження думки, почуттів та національної ідентичності є важливим аспектом патріотичного виховання.
- Виховання поваги до загальнолюдських цінностей.
Вивчення творів світової літератури, що відображають загальнолюдські цінності, такі як любов, справедливість, повага до іншого, сприяє формуванню цілісної особистості.
- Розвиток критичного мислення.
На уроках української мови та літератури учні навчаються аналізувати тексти, оцінювати різні точки зору, формувати власну позицію, що є важливим для активної громадянської позиції.

- Використання інноваційних методи.
Інтерактивні методи, проєктна діяльність, творчі завдання сприяють активній участі учнів у навчальному процесі, розвитку їхньої самостійності та відповідальності.
- Зв'язок з життям.
Інтеграція навчального матеріалу з реальним життям, використання краєзнавчого матеріалу, залучення учнів до громадської діяльності сприяє формуванню активної громадянської позиції та патріотизму.

Приклади практичних завдань:

- Створення презентацій та проєктів.
Учні можуть досліджувати життя та творчість видатних українських письменників, історичні події, краєзнавчі матеріали, представляти результати своєї роботи у вигляді презентацій, проєктів, публікацій.
- Проведення літературних читань, дебатів.
Обговорення творів української літератури, проведення літературних читань, дебатів сприяє розвитку мовленнєвої культури та критичного мислення.
- Участь у волонтерських проєктах.
Залучення учнів до волонтерських проєктів, пов'язаних з допомогою військовим, ветеранам, соціально незахищеним верствам населення, сприяє вихованню патріотизму та громадянської відповідальності.
- Екскурсії та подорожі.
Організація екскурсій до історичних місць, музеїв, знайомство з народними традиціями та звичаями сприяє формуванню національної свідомості та любові до рідного краю.

Важливою складовою є взаємодія з батьками та громадськістю.

- Залучення батьків до виховного процесу, проведення спільних заходів, обговорення питань виховання патріотизму.
- Співпраця з місцевими громадами, залучення учнів до участі в соціальних проєктах, що реалізуються в громаді.

У результаті - комплексний підхід до формування загальнолюдських та патріотичних цінностей на уроках української мови та літератури в НУШ сприяє вихованню всебічно розвиненої особистості, яка любить свою країну, поважає її культуру та історію, та готова брати активну участь у її розвитку.

Отже, навчаючи виховувати – основний девіз сучасної освіти. Кінцева мета навчання – вміння акумулювати отримані знання як спонукання до позитивної життєдіяльності. На прикладах літературних творів учні мають зосередитись на моральних акцентах, на проблемі вибору своєї життєвої й моральної поведінки. Завдання педагога полягає у розвитку та вдосконаленні умінь учнів спостерігати, аналізувати, робити висновки, викликати бажання відповідати загальнолюдським ідеалам.

Якщо ви хочете, щоб вас пам'ятали, — сійте пшеницю;

якщо ви хочете, щоб вас згадували десятки років, — посадіть сад;

якщо ж ви хочете залишитись у віках – виховуйте дітей.

